

**You have downloaded a document from
RE-BUS
repository of the University of Silesia in Katowice**

Title: Czytelnicze pasje księdza Emila Szramka

Author: Katarzyna Tałuc

Citation style: Tałuc Katarzyna. (2002). Czytelnicze pasje księdza Emila Szramka. W: Krystyna Heska-Kwaśniewicz (red.), "Z dziejów książek, bibliotek i czytelnictwa : varia" (S. 126-138). Katowice : Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego

Uznanie autorstwa - Użycie niekomercyjne - Bez utworów zależnych Polska - Licencja ta zezwala na rozpowszechnianie, przedstawianie i wykonywanie utworu jedynie w celach niekomercyjnych oraz pod warunkiem zachowania go w oryginalnej postaci (nie tworzenia utworów zależnych).

UNIwersYTET ŚLĄSKI
W KATOWICACH

Biblioteka
Uniwersytetu Śląskiego

Ministerstwo Nauki
i Szkolnictwa Wyższego

Katarzyna Taluć

Czytelnicze pasje księdza Emila Szramka

Z życiem kulturalnym każdego państwa, regionu czy miasta zawsze związani są ludzie, którzy przez potomnych, a nierzadko już i przez im współczesnych, zostali scharakteryzowani jako wybitne, wyjątkowe osobistości. Osoby te działalnością, pracą kształtowały oblicze własnego środowiska i na trwałe wpisały się w historię swoich „małych ojczyzn”. W dziejach Śląska, obejmujących zwłaszcza burzliwy okres przemian życia politycznego, ekonomicznego, kulturalnego na przełomie XIX i XX wieku, znaczące miejsce zajęło wielu działaczy, twórców, bez których losy ziem śląskich z pewnością potoczyłyby się inaczej. W tym gronie szczególnie na uwagę zasługuje ks. dr Emil Szramek. W okresie międzywojennym był zaangażowany praktycznie we wszystkie inicjatywy kulturalne i naukowe na Śląsku. Pełnił również odpowiedzialne stanowiska w kościelnej hierarchii — kierował między innymi budową katedry w Katowicach. Nie pozostawał na uboczu życia politycznego regionu, o czym świadczą częste publiczne wypowiedzi w tych kwestiach oraz ścisłe kontakty z wojewodą Michałem Grażyńskim. Szramek to także autor wielu artykułów, prac oraz książek o charakterze popularnym i popularnonaukowym z zakresu historii kościoła, folklorystyki, literatury regionalnej, sztuki, socjologii¹. Biografie autorstwa proboszcza z Katowic wytyczyły kierunek rozwoju śląskiej biografistyki, a co ważniejsze — zachowały od zapomnienia wiele cennych informacji o ludziach, którzy niejednokrotnie całe swoje życie poświęcili dla sprawy polskiej na Śląsku². Szramek

¹ Bibliografię tekstów ks. Emila Szramka zawierają następujące publikacje: H. Bednorz, J. Bańka: *Życie i działalność ks. E. Szramka (1887–1942)*. Katowice 1966; *Ksiądz Emil Szramek. Działalność i dzieła. Materiały posesyjne*. Red. J. Malicki, J. Śliwiok. Katowice 1994.

² W dorobku ks. Szramka można wyróżnić dwie zasadnicze grupy tekstów biograficznych. Pierwszą stanowią typowe szkice popularyzatorskie adresowane do szerokiej grupy odbiorców. Przykładem mogą być broszurki poświęcone ks. Norbertowi Bonczykowi oraz ks. Konstantemu Damrotowi: E. Szramek: *Ks. Norbert Bonczyk, życiorys w 25-letnią rocznicę zgonu jego*.

należał również do grona najwybitniejszych śląskich bibliofilów oraz kolekcjonerów sztuki. Niestety, jego zbiory nie zachowały się do naszych czasów, a o ich bogactwie i wyjątkowości można jedynie wnioskować z nielicznych wspomnień świadków oraz z prac i publikacji samego badacza³.

Właśnie artykuły i książki stanowią kopalnię wiadomości o lekturach i czytelniczych upodobaniach autora *Śląska jako problemu socjologicznego*. Doskonała znajomość literatury pięknej i opracowań naukowych, zarówno polskich, jak i niemieckich, oraz łatwość poruszania się w tak obszernym materiale widoczna jest już w pierwszym okresie twórczości Szramka, który przypada na lata redagowania „Głosów znad Odry” — prasowego organu Towarzystwa Oświaty na Śląsku im. św. Jacka⁴. Rozprawy oraz liczne recenzje drukowane na łamach „Roczników Towarzystwa Przyjaciół Nauk na Śląsku”, periodyku, w przeciwieństwie do „Głosów znad Odry”, przewidzianego jako pismo naukowe publikujące rezultaty badań śląskoznawczych, dają obraz Szramka — autora doskonale orientującego się w podejmowanej tematyce, a zarazem badacza z w pełni ukształtowanym warsztatem naukowym.

Szramek bardzo często powoływał się na sądy innych autorów. Z cytowanych artykułów, tekstów literackich czerpał inspirację, przykłady potwierdzające jego lub też innych badaczy wnioski i stwierdzenia. Nie można jednak mu zarzucić, tak jak uczynili to niektórzy z międzywojennych recenzentów,

Opole 1918; i d e m: *Ks. Konstanty Damroth (Czesław Lubiniński). Wieszcz śląski. Życiorys w 25 rocznicę zgonu jego*. Opole 1920. Druga grupa to prace o charakterze naukowym, wymagające od czytelnika pewnego przygotowania i określonego poziomu wiedzy. Rozprawy te autor drukował przede wszystkim na łamach „Roczników Towarzystwa Przyjaciół Nauk na Śląsku”. Jako przykład mogą tutaj posłużyć biografie ks. Jana Kapicy czy ks. Aleksandra Skowrońskiego: E. Szramek: *Ks. Jan Kapica. Życiorys a zarazem fragment z historii Górnego Śląska*. „Roczniki Towarzystwa Przyjaciół Nauk na Śląsku” 1931, T. 3, s. 1—86; i d e m: *Ks. Aleksander Skowroński (1864—1934). Obraz życia i pracy na tle problematyki kresów zachodnich*. „Roczniki Towarzystwa Przyjaciół Nauk na Śląsku” 1936, T. 5, s. 7—214.

³ Pewnych informacji na temat kolekcjonerskich pasji ks. Szramka dostarczają prace: H. Pyka: *Mecenat artystyczny księdza Emila Szramka w parafii Mariackiej w Katowicach*. W: *Victor — quia Victima. Ksiądz Emil Szramek (1887—1942)*. Red. ks. E. Szczotok, A. Liskowacka. Katowice 1996, s. 117—138; H. Król: *Kolekcja dzieł sztuki księdza pralata Emila Szramka*. W: *Victor — quia Victima...*, s. 139—148; W. Pawłowiczówna: *Ślady księgozbiorów księży-uczonych w Bibliotece Diecezjalnej w Katowicach*. W: *Książka polska na Śląsku w latach 1945—1956. Zarys problematyki*. Red. M. Pawłowiczowa. Katowice 1997, s. 253—263.

⁴ Ks. Szramek z Towarzystwem Oświaty na Śląsku im. św. Jacka, założonym przez ks. Aleksandra Skowrońskiego w 1917 roku, był związany od samego początku. Żywo zaangażował się także w redagowanie „Głosów znad Odry”. Wprawdzie jako redaktor czasopisma figuruje od 1920 roku, ale chociażby z częstotliwości ukazywania się artykułów jego autorstwa można wywnioskować, że praktycznie od pierwszego numeru, czyli od 1918 roku, miał zasadniczy wpływ na zawartość i kształt kwartalnika.

powielania tez autorów obcych⁵. Szramek bowiem cytowane poglądy traktował raczej jako bazę swoich osobistych rozważań, nadając im piętno indywidualizmu. Zadziwia zwłaszcza głęboka znajomość tekstów polskiej literatury pięknej u człowieka, który przecież nie mógł jej wynieść ani z domu rodzinnego, ani ze szkół. Jest ona godna podziwu, szczególnie gdy uświadomimy sobie, w jak trudnych warunkach przyszło mu zapoznawać się z utworami polskich twórców. Tylko dzięki uporowi, determinacji, a zwłaszcza umiłowaniu polskiego języka i literatury doszedł do wiedzy, jakiej nie powstydzilby się żaden, nawet współczesny, literaturoznawca, językoznawca czy folklorysta.

Omawiając zagadnienie erudycji ks. Szramka, wystarczy sięgnąć po książkę *Śląsk jako problem socjologiczny*. Wybór akurat tej pozycji uzasadnia — po pierwsze — duża liczba cytatów, nazwisk uczonych, pisarzy, na których sądy powoływał się śląski autor; po drugie — wyjątkowe miejsce rozprawy zarówno w dorobku naukowym badacza, jak i w całym międzywojennym piśmiennictwie o charakterze naukowym i popularnonaukowym podejmującym kwestie społeczno-kulturalne regionu śląskiego. Bardzo interesująco pod względem wykorzystanych przez Szramka lektur przedstawia się rozdział pt. *Misja Śląska*, w którym autor starał się wyznaczyć Śląskowi miejsce i rolę w nowej ojczyźnie. W swojej historiozofii, w której ziemie śląskie miały służyć jako przykład do naśladowania we wszystkich dziedzinach życia, od gospodarki aż po sferę religijności i moralności, Szramek nawiązywał do cieszących się w pewnych okresach dużą popularnością poglądów społecznych, systemów filozoficznych oraz programów literackich. Na gruncie polskim myślom Szramka patronowały młodopolskie wizje narodu i przyszłej ojczyzny, mające swoje źródło w romantycznym mesjanizmie. Dla śląskiego badacza najistotniejsze i najbardziej odpowiadające jego indywidualnym poglądom były tezy Artura Górskiego, udowadniające konieczność realizowania rodzimych wzorców, szczególnie w obrębie kultury, w tym i literatury. Nie przypadkiem więc na kartach *Śląska jako problemu socjologicznego* pojawiło się nazwisko Adama Mickiewicza, którego legendę w okresie Młodej Polski stworzył właśnie Górski. Fascynacja twórczością poety, widoczna w rozprawie, nie nosiła jednak znamion lektury śląskiego czytelnika ludowego. Badacz bowiem, podobnie jak neoromantycy, świadomie sięgnął do tekstów z tzw. mistycznego okresu twórczości Mickiewicza. W nich znalazł potwierdzenie idei zachowania i krzewienia odwiecz-

⁵ Zarzuty dotyczyły przede wszystkim książki pt. *Śląsk jako problem socjologiczny*, która zresztą do dzisiaj wzbudza kontrowersje i polemiki. Zob. W. Musiałik: „*Śląsk jako problem socjologiczny*” w opinii współczesnych. W: *Duszą Śląska jest Ślązak. Materiały konferencji zorganizowanej w 50 rocznicę śmierci ks. Emila Szramka*. Red. S. Gajda, A. Kwiatek. Opole 1993, s. 47–57.

nych obyczajów, zasad sięgających korzeniami najstarszego i najświetniejszego okresu w dziejach ziem śląskich. Zacytowany aforyzm Mickiewicza ze *Zdań i uwag*:

Czas przeszedł równie od nas jak przyszedł daleki;
Ten tylko pojmie przeszłe, kto zgadł przyszedł wieki.⁶

wyraźnie ilustruje zależność i wzajemne funkcjonowanie historii oraz przyszłości. Do mesjanistycznych koncepcji Mickiewicza zbliżało również Szramka przypisanie w odnowie społeczeństwa polskiego dużej wagi czynnikowi moralnemu. Polski wieszcz uzależnił jednak rezultat misji narodu polskiego od osiągniętego przez niego poziomu moralnego. Szramek natomiast, wyznaczając podobną rolę polskim Ślązacom, uważał, że wysoki poziom moralności, jaki reprezentują, jest ich cechą przyrodzoną. Zajęcie takiego stanowiska z kolei stanowiło echo pism filozoficznych Augusta Cieszkowskiego, zwłaszcza dzieła *Ojciec nasz*, oraz *Psalmów przyszłości* i *Przedświtu* Zygmunta Krasińskiego. Utwory tego romantyka dostarczały księdzu z Katowic nie tylko niezbitych dowodów na słusność wykreowanej drogi, jaką powinno kroczyć społeczeństwo niepodległej Polski — drogi wytyczonej przez zasadę chrześcijańskiej miłości. Nie mniej istotne były dla Szramka walory artystyczne twórczości Krasińskiego. Uważał go bowiem za mistrza słowa poetyckiego:

Krasiński do swych pojęć filozoficznych, osnutych barwami tęczyowymi wielkiej poezji, tworzył wiele wyrazów nowych lub przetwarzał stare i tym sposobem stał się twórcą oryginalnego języka poetyckiego, którego nikt naśladować nie potrafi.⁷

Śląski badacz nie przejmował bezkrytycznie neoromantycznych wizji, lecz przystosowywał je do aktualnej sytuacji. Współcześnie funkcję Przewodnika wytyczającego drogę do świetlanej przyszłości mieli pełnić Ślązacy. Oczywiście, przypisanie im takiej roli nie oznaczało narzucania czegokolwiek siłą, ale raczej współpracę i pokojową koegzystencję w myśl słów Mickiewicza:

Ten może deptać węże, głaskać lwy i tury,
Kto wyrwał z siebie żądło, rogi i pazury.⁸

Uzasadnienie wytyczonej drogi znalazł zarówno w filozofii chrześcijańskiej św. Augustyna, jak również w traktacie Stanisława Przybyszewskiego

⁶ E. Szramek: *Śląsk jako problem socjologiczny. Próba analizy*. Katowice 1934, s. 76.

⁷ Idem: *O mowę polską, mowę ukochaną*. „Głosy znad Odry” 1920, nr 2, s. 54.

⁸ Idem: *Śląsk jako problem...*, s. 77.

z 1917 roku pt. *Szlakiem duszy polskiej*. Solidaryzował się ze słowami młodopolskiego krytyka, że cechą ludów słowiańskich jest synteza kultury umysłowej z „najgłębszą, najgorętszą, Chrystusową kulturą serca”. Jak już wcześniej zaznaczono, Szramek z idei, koncepcji, myśli zawartych w dziełach innych autorów nie korzystał w sposób mechaniczny, bezmyślny. Świadczy o tym brak w historiozofii badacza, będącej specyficzną kontynuacją neoromantycznych wizji mesjanistycznych, odwołań do Juliusza Słowackiego — duchowego opiekuna neoromantyzmu. W *Śląsku jako problemie socjologicznym* nazwisko Słowackiego pojawiło się tylko raz. W przypisie Szramek sparafrazował ostatnią zwrotkę *Testamentu mojego*, utworu powstałego jeszcze przed okresem mistycznym. Interesujący jest natomiast kontekst, w jakim przywołuje badacz wspomniany fragment. Ma on potwierdzać tezę o swoistej potędze, sile narodu polskiego, wiecznego i zdolnego przetrwać wszelkie przeciwności losu. Przyczyn braku odniesień do twórczości autora *Króla-Ducha* można wymienić co najmniej kilka. Z pewnością jedna z nich wynikała z przyjęcia koncepcji Górskiego o „naśladowaniu” Mickiewicza, którego dorobek literacki cieszył się na Śląsku dużą popularnością⁹. Można także przypuszczać, że do teorii pokojowego przewodnictwa, opierającej się na zasadach chrześcijańskich, teksty Słowackiego nie przystawały ze względu na swoją silną, rewolucyjną wymowę. Wreszcie mogły zadecydować po prostu osobiste upodobania czytelnicze.

Szramek własne, indywidualne przemyślenia potrafił w umiejętny sposób łączyć z poglądami innych autorów. Wystarczy jako ilustrację zacytować fragment z wymienionego już rozdziału *Śląska jako problemu socjologicznego*:

Śląsk jest „starą Polską” i „młodą Polską” *en miniature*. Jak przez kilka wieków był czołem kultury polskiej, tak obecnie jest punktem, około którego nowa Polska się krystalizuje, nie tylko gospodarczo, przyjmując teraz z konieczności jedynie możliwą strukturę rolniczo-przemysłową, ale także religijnie i moralnie przez kardynała prymasa, Ślązaka. Jeżeli dziś Polska stoi na baczność, ma „na zachód oczy, nie na wschód, na zachód oczy, skąd nasz ród!”¹⁰

Przytoczony fragment to nie tylko kwintesencja poglądów Szramka na temat roli Śląska w przyszłości, ale także przykład twórczego wykorzystania lektur. Z wydanej przez Polską Akademię Umiejętności w Krakowie w 1933 roku *Historii Śląska od najdawniejszych czasów do roku 1400* zaczerpnął myśl o cywilizacyjnym przodownictwie regionu w okresie średniowiecza.

⁹ Zob. J. Koraszewski, M. Suchocki: *Rola twórczości Adama Mickiewicza w rozbudzeniu i utrzymaniu polskości na Śląsku*. Poznań 1957.

¹⁰ E. Szramek: *Śląsk jako problem...*, s. 74.

Zygmunt Wojciechowski autor rozdziału pt. *Ustrój polityczny na Śląsku* wykazał na materiale historycznym, że przez Śląsk do reszty Polski w omawianym czasie przedostawały się wszelkie nowinki ekonomiczne, polityczne, społeczne i, co najważniejsze, kulturalne. Podkreślił, nawiązując do rozważań zawartych w *Pamiętniku mego życia* Teodora Tyca, że z całą pewnością „kultura Śląska w wiekach XII—XIV była czołem kultury polskiej”. Wywody Wojciechowskiego Szramek uzupełnił ustaleniami Witolda Taszyckiego, który z kolei nazwał Śląsk kolebką najstarszych zabytków piśmiennictwa polskiego: *Księgi henrykowskiej* oraz *Psalterza floriańskiego*. Koncepcje historiozoficzne Szramka opierały się więc na gruntownie przeprowadzonych badaniach naukowych, których reminiscencje można odnaleźć także w warstwie językowej *Śląska jako problemu...* Autor rozprawy często porównuje ziemię śląską z kolebką polskości, utożsamianej z kolei z religijnością. Ostatnie zdanie przytoczonego fragmentu to nawiązanie do tekstu poematu Jana Nowaka pt. *Pieśń nad Odrą*, mającego rekompensować brak utworu o Śląsku w *Pieśni o ziemi naszej* Wincentego Pola. Szczególnie interesująca jest tutaj aluzja do *Roty* Marii Konopnickiej, utworu cieszącego się na Śląsku ogromną popularnością¹¹.

W tekście *Śląska jako problemu...* można odnaleźć bezpośrednie nawiązania czy aluzje nie tylko do literackiej spuścizny wielkich, polskich romantyków, ale również do autorów późniejszych, także współczesnych samemu badaczowi. Obszerny fragment *Ziemi Elżbiety* Poli Gojawiczyńskiej posłużył Szramkowi do zilustrowania trudnej sytuacji ekonomicznej na Śląsku. Należy jednak zaznaczyć, że do wizji Gojawiczyńskiej podchodził krytycznie i nie zawsze zgadzał się z literacką kreacją pisarki. Stanowczo odrzucił na przykład obraz Ślązaków, których jeden z bohaterów *Ziemi Elżbiety* określił jako „ludzi całkiem pierwotnych i ciemnych, i głupich”.¹² W pełni natomiast akceptował twórczość rodzimych, w tym ludowych pisarzy, kreujących ludność śląską na obrońców wiary swoich przodków oraz nieugiętych Polaków. Dlatego tekst swej naukowej rozprawy przeplatał całymi fragmentami oraz aluzjami do utworów Norberta Bonczyka, Konstantego Damrota, Andrzeja Chmurnego, Jana Nikodema Jaronia, Jana Kubisza, Jana Nowaka, Jana Przybyły. Szramek dał się poznać nie tylko jako znakomity znawca rodzimej twórczości ludowej, ale również jej propagator. Zdawał sobie sprawę z artystycznych niedociągnięć tekstów ludowej poezji. Uważał jednak, że tak jak cały naród polski powinien znać *Pana Tadeusza* Mickiewicza, tak każda społeczność

¹¹ Zob. S. Kolbuszewski: *Udział poezji Marii Konopnickiej w walce narodowo-wyzwoleńczej na Śląsku*. „Kwartalnik Opolski” 1962, nr 3–4, s. 5–12; K. Heska-Kwaśniewicz: *Śląskie „Roty”*. W: *Prace ofiarowane prof. Bogdanowi Zakrzewskiemu w osiemdziesiątą rocznicę urodzin*. Red. J. Kolbuszewski. Wrocław 1996, s. 379–398.

¹² E. Szramek: *Śląsk jako problem...*, s. 53.

regionalna winna zapoznać się z utworami rodzimych pisarzy, tym bardziej że traktują one o rzeczach jej najbliższych.

Pola Gojawiczyńska nie była jedyną autorką z grona uznanych twórców, których nazwiska pojawiają się na kartach *Śląska jako problemu....* Za Zofią Kossak-Szczucką Szramek przejął określenie ziemi śląskiej — nieznany kraj — pochodzące z cyklu obrazów historycznych tej pisarki. Zacytował także obszerny fragment odczytu Kossak, jaki miał miejsce w Poznaniu w 1932 roku, a który posłużył za egzemplifikację jego własnych wywodów na temat osobowości mieszkańców Śląska:

Wytrwałość jest może cechą najbardziej charakterystyczną w psychice śląskiej. Głęboka, szczerza religijność. Jako zaś proste uzupełnienie tych zalet, silne życie rodzinne, przywiązanie do starego obyczaju. Brak Ślązakom gładkości, wdzięku, umiejętnego prześlizgiwania się po powierzchni życia, ale nie tymi zaletami buduje się państwa, jeno tamtą twardziłą, z której czyni dźwięczą lepiej od słów.¹³

Szramek, widząc brak większego zainteresowania twórców regionem śląskim, starał się na każdym kroku podkreślać ogromny potencjał, jaki tkwi w tej ziemi, w jego mieszkańcach. Dlatego w swojej rozprawie cytuje *Snobizm i postęp* Stefana Żeromskiego. Ubolewa razem z pisarzem nad niesprawiedliwą nieobecnością Śląska w literaturze polskiej i równocześnie domaga się wypełnienia owej luki. Szramek był szczególnie uwrażliwiony na wyjątkowość i piękno krajobrazu śląskiego. Traktował pejzaż jako tekst kultury, w czym na gruncie badań śląskoznawczych okazał się prekursorem¹⁴. Krajobraz Śląska widział na zasadzie kontrastu, zderzał nowoczesność, postęp cywilizacyjny, będący rezultatem rozrastających się fabryk i kopalń, z odwiecznością gór, mrocznymi lasami pełnymi tajemniczości, wręcz mistyki. Potwierdzenia swoich spostrzeżeń poszukiwał w literaturze pięknej:

Nasuwa się w tym miejscu pytanie, czy stwierdzona krajobrazowa symbolika Śląska Górnego znalazła gdzie swój wyraz w poezji.¹⁵

¹³ Ibidem, s. 69.

¹⁴ Współcześnie można zauważyć ogromną popularność krajobrazu, przyrody rozumianej jako tekst kultury, czego efektem są liczne prace o charakterze naukowym, np. J. Woźniakowski: *Góry niewzruszone. O różnych wyobrażeniach przyrody w dziejach nowożytnej kultury europejskiej*. Warszawa 1974; J. Kolbuszewski: *Tatry w literaturze polskiej. Część I (1805—1888). Część II (1889—1939)*. Kraków 1982; idem: *Krajobraz i kultura. Sudety w literaturze i kulturze polskiej*. Katowice 1985; K. Heská-Kwaśniewicz: *Przestrzeń krajobrazowa Górnego Śląska w literaturze polskiej, czeskiej i niemieckiej. (Rekonesans badawczy)*. „Śląskie Miscellanea” 1998, s. 147—161.

¹⁵ E. Szramek: *Śląsk jako problem...*, s. 64.

Odpowiadając na postawiony w ten sposób problem, badacz typowe wyznaczniki śląskiego krajobrazu — kopalnię, hutę, szarniłą ziemię, ale też Beskidy z zielonymi pastwiskami — znalazł przede wszystkim w poezji Bonczyka. Poszukiwał ich również w twórczości Gustawa Morcinka oraz w nie pozbawionych pierwiastka literackości kazaniach ks. Jana Kapicy. Pod tym kątem czytał i analizował poezję Józefa Eichendorffa, dochodząc jednak do wniosku, że:

[...] w poezji jego nie ma szczególnego zamięłowania do Górnego Śląska. Żył i pracował poza Śląskiem w ogóle i tęsknił raczej za Bawarią. Ani Góra św. Anny, ani okręg przemysłowy nie dawały mu żadnego natchnienia tak, że jego związek z Górnym Śląskiem pozostał luźnym a nie był serdecznym.¹⁶

Szramek do wielu przez siebie poruszanych tematów podchodził emocjonalnie, co nie oznacza braku krytycyzmu czy obiektywizmu. Stwierdzenie to można odnieść również do stosunku śląskiego badacza do przeczytanych tekstów, o czym świadczy przytoczony cytat. Szczególnie literatura piękna nie była dla niego tylko i wyłącznie słownym przekazem, ale mową dostarczającą niezapomnianych, głębokich przeżyć i wzruszeń. Pod tym względem najwyższej cenił polską poezję, gdyż w artykule z „Głosów znad Odry” pisał:

Oprócz bogactw dźwiękowych posiada język polski niezwykłą giętkość składni i tonu, która mu na wszystkie i najbardziej złożone wyrazy ważyć się pozwala. Ma on twardość i pieściwość, nie znaną innym językom, a uzdalniającą go do wyrażenia najróżnorodniejszych uczuć, od potężnych głosów namiętności do najczulszych drgań serca ludzkiego.¹⁷

W wierszach Adama Asnyka, Marii Konopnickiej, Teofila Lenartowicza, Lucjana Rydla, Władysława Syrokomli szukał porównań, epitetów i innych środków artystycznych udowadniających jego tezy. Podkreślał również, że piękno mowy ojczystej dostrzegali już wielcy polscy romantycy: Mickiewicz, Krasiński i przede wszystkim Słowacki w *Beniowskim*. Twórczość romantyczną śląski badacz darzył szczególną estymą. W niej upatrywał istoty piękna ojczystego języka oraz specyficznej i niepowtarzalnej obrazowości:

Weźmy Mickiewicza i otworzymy go gdzie bądź, a wszędzie spotkamy setki precudnych obrazów, pełnych rodzimej prostoty i właśnie dlatego tak uroczych. Zajrzyjmy do Słowackiego, do Krasińskiego lub

¹⁶ Ibidem.

¹⁷ Idem: *O mowę polską...*, s. 54.

do któregokolwiek z pisarzy późniejszych i nam współczesnych, a przekonamy się naocznie, ile uroku i wdzięku mieści w sobie nasza ukochana mowa ojczysta [...].¹⁸

W parze z uznaniem i umiłowaniem dorobku literackiego wieszczów szła jego doskonała znajomość oraz interesujące interpretacje. W tekstach romantyków, odczytywanych z pozycji filozofa, poszukiwał wskazówek, pouczeń przydatnych późniejszym pokoleniom. W utworach poetyckich i prozatorskich autorów jemu współczesnych, zwłaszcza tych, którzy w jakikolwiek sposób dotyczyli tematu śląskiego, doszukiwał się odniesień do własnych wizji i idei. Nawet jednak wówczas, gdy literacka kreacja nie odpowiadała jego indywidualnym wyobrażeniom, starał się wydać sąd sprawiedliwy, co świadczy o dojrzałej czytelniczej postawie.

Na zakończenie należy jeszcze wspomnieć, że czytelnicze pasje ks. Szramka nie ograniczały się tylko do literatury pięknej. Podejmowane przez niego w licznych rozprawach i artykułach zagadnienia historyczne, językoznawcze czy socjologiczne wymagały określonego zasobu wiedzy z tych dziedzin. Uzyskiwał ją między innymi dzięki rozległym i szczegółowym studiom. Na kartach *Śląska jako problemu socjologicznego* można odnaleźć tytuły książek i rozpraw naukowych, z których badacz korzystał. Poruszając problem antagonizmu między rodzimą ludnością Śląska a przybyszami, powoływał się na pracę polskiego socjologa Floriana Znanieckiego pt. *Studium antagonizmu do obcych*. Z jego rozprawy Szramek przejął metodologię badań i do analizowanych zagadnień podszedł z perspektywy humanistycznej socjologii. Wśród lektur śląskiego autora można znaleźć także książkę ekonomisty, profesora uniwersytetu lwowskiego Stanisława Grabskiego pt. *Państwo narodowe*, podejmującą problem współlistnienia różnych narodów w jednym organizmie państwowym; rozprawę Alfreda Szczepańskiego *Przynależność gospodarcza Górnego Śląska*, zamieszczoną w zbiorowej pracy pt. *Górny Śląsk*, wydanej w 1933 roku; prace austriackiego historyka polskiego pochodzenia Józefa Strzygowskiego, uzasadniające wyjątkowe znaczenie Wschodu dla rozwoju całej sztuki i kultury europejskiej; mowy biskupa śląskiego a później kardynała Augusta Hlonda, przepełnione umiłowaniem Kościoła, narodu polskiego i ojczyzny. Wśród prac historycznoliterackich i krytycznoliterackich, oprócz rozpraw autorstwa Pawła Musioła, Wincentego Ogrodzińskiego, Alojzego Targa, które dotyczyły śląskiego regionalizmu literackiego, Szramek wymienił *Historię literatury polskiej (1840—1857)* Michała Wiszniewskiego. Z pewnością dzieło to stanowiło cenną lekturę ze względu na źródłowe bogactwo, gdyż obejmowało swoim zakresem praktycznie całość kultury polskiej (do XVII wieku) — od piśmiennictwa naukowego i oświaty poprzez

¹⁸ Ibidem, s. 58.

dzieje prawa, sztuki aż do historii obyczajów, strojów, często na tle ogólnoeuropejskiej cywilizacji.

Szramek jako autor prac językoznawczych okazał się wnikliwym, dokładnym, wręcz drobiazgowym badaczem. Takie podejście do podejmowanej tematyki nie zaskakuje, gdyż wśród lektur śląskiego kapłana z tego zakresu znalazły się prace wybitnych językoznawców, dialektologów, onomastyków: Aleksandra Brücknera, Kazimierza Nitscha i Witolda Taszyckiego.

Redaktor „Roczników Towarzystwa Przyjaciół Nauk na Śląsku” żył i pracował w regionie, który określił, podobnie jak Łużyce, mianem pośrednika między nierozzerwalnie splecionymi czterema narodami i ich kulturami: czeskim, niemieckim, polskim i łужицьким. Jedyną możliwość pokojowej koegzystencji tych narodów, zwłaszcza polskiego i niemieckiego, upatrywał we wzajemnym poszanowaniu obyczajów oraz tradycji. Sam niejednokrotnie wypowiadał się na temat współżycia Polaków i Niemców na Śląsku. Uchodził za znawcę tej problematyki. Jego wiedza wynikająca z wnikliwej i trafnej obserwacji ówczesnej sytuacji opierała się na rzetelnej znajomości piśmiennictwa niemieckiego. Niemieckie źródła rozprawy z 1934 roku stały się już przedmiotem analizy Grażyny Szewczyk¹⁹. Szramek cenił przede wszystkim prace publicysty Ernsta Lasłowskiego, a zwłaszcza jego rozważania na temat „duszy” górnośląskiej. Argumentów na potwierdzenie tezy o istnieniu na Śląsku jednostek o „chwiejnej równowadze narodowej” badaczowi dostarczyły artykuły ks. Eryka Przywary. Pojęciem natomiast „narożnika” w odniesieniu do Śląska, oznaczającym położenie i rolę tego regionu w Europie, posłużył się za publikacją sławisty, historyka i archiwisty Ezechiela Ziviera oraz za pracami historyka literatury Józefa Nadlera. Śląski autor znał również prace historyków Jana Gottlieba Schummela i Colmara Grünhagena, filozofa Oswalda Spenglera, ekonomisty Wernera Sombarta, pedagoga Fryderyka Wilhelma Foerстера, teologa ks. Paula Nieborowskiego. Katowicki kapłan doskonale orientował się także w niemieckiej literaturze pięknej. Interpretował poezję Alfonsa Hayduka, podkreślając przede wszystkim miłość do ojczystej ziemi, jaka przebiegała ze strof poety. Powieść wybitnego prozaika Augusta Scholtisa pt. *Ostwind* posłużyła badaczowi do zilustrowania specyficznego śląskiego indyferentyzmu narodowego i równocześnie do wykazania, że brak świadomego poczucia przynależności narodowej może stać się źródłem poważnych konfliktów.

Oprócz książek i artykułów bogatym źródłem informacji o lekturach ks. Szramka są recenzje jego autorstwa drukowane zwłaszcza na łamach „Roczników Towarzystwa Przyjaciół Nauk na Śląsku.”²⁰ Recenzje śląskiego

¹⁹ Zob. G. Szewczyk: *Niemieckie źródła rozprawy ks. dr. E. Szramka: „Śląsk jako problem socjologiczny”*. W: *Książki Emil Szramek. Działalność i dzieła...*, s. 37–43.

²⁰ Łącznie na łamach „Roczników Towarzystwa Przyjaciół Nauk na Śląsku” Szramek zrecenzował 74 publikacje drukowane w językach: polskim, niemieckim, czeskim, angielskim.

badacza nie mają charakteru wyłącznie opisowego, są raczej krytyczno-opisowe. Ocena każdej z prezentowanych pozycji poprzedziła dokładna analiza zawartości treści i — co najważniejsze — konfrontacja jej z innymi źródłami. Szramek wyszczególniał najmniejsze niedociągnięcia, błędy, braki wraz ze wskazaniem innych pozycji — czasami całej ich listy — traktujących o tej samej tematyce, pominiętych przez autora danej publikacji. W odniesieniu do pozycji, które autor *Śląska jako problemu...* uznał za wyjątkowo wartościowe, nie ograniczał się jedynie do oceny, ale również przedstawiał jej zawartość, wskazywał adresata. Wśród recenzowanych książek najliczniejszą grupę stanowią pozycje historyczne, głównie z zakresu dziejów Śląska i Kościoła, np. Tomasza Klenczara *Dotacja kościelna Chorzów-Dąb i rozwój jej górniczych stosunków*, Josefa Knossali *Das Dekanat Beuthen O/S. in seinem, schlesischen Teil*, Romana Lutmana *Plebiscyt górnośląski*, Andreasa Wackwitz *Die deutsche Sprachinsel Anhalt — Gatsch in Oberschlesien in ihrer geschichtlichen Entwicklung*. Kolejna grupa to książki językoznawcze, między innymi Feliksa Steuera²¹. Zgodnie z osobistymi zainteresowaniami Szramek nie mógł w swoich omówieniach pominąć publikacji o charakterze biograficznym, poświęconych przede wszystkim ludziom związanym ze Śląskiem, np. Jana Galicza o ks. Ignacym Świeżym²². Do każdej recenzowanej pozycji śląski badacz podchodził z należyтым szacunkiem jako do efektu ludzkiego wysiłku i pracy. Potrafił wskazać zarówno zalety książki, jak i braki, domagając się w ten sposób koniecznych uzupełnień.

Książka towarzyszyła ks. Szramkowi przez całe życie. W obozie koncentracyjnym również korzystał z możliwości czytania. Świadkowie wspominają, że interesował się głównie klasyką, przeczytał wszystkie dramaty Szekspira. Jego kazania, rozmowy ze współwziętniami często nawiązywały do literatury. Dyskutując o historii ojczyzny, był przekonany, że przyszłe losy Polski są zapisane w przepowiedniach Wernyhory. Dzieje natomiast narodu niemieckiego porównał z historią o Nibelungach²³. Czytając rozprawy, artykuły ks. Szramka, bez względu na ich tematykę, nie sposób zaprzeczyć, że lektura, a zwłaszcza literatura piękna, stała się dla katowickiego badacza jednym z zasadniczych źródeł inspiracji, niejednokrotnie autentycznego natchnienia. Rozważania te nie wyczerpują bogatego zagadnienia, jakim są czytelniczne upodobania proboszcza z Katowic, a jedynie wskazują na pewne pola badawcze, sygnalizując problemy warte dalszego rozwinięcia i szczegółowego opracowania.

²¹ Zob. F. Steuer: *Branické podřeči*. Ołomuniec 1932; idem: *Ostatní gwojźdźaurz*. Katowice 1935; idem: *Z naszej žymjy šlůnskej*. Katowice 1935; idem: *Narzezce baborowskie*. Kraków 1937.

²² Zob. J. Galicz: *Ks. Ignacy Świeży, jego życie i działalność*. Cieszyn 1933.

²³ Zob. J. Gawor: *Jak ks. Szramek przygotowywał się do ostatniego kazania*. „Gość Niedzielny” 1945, nr 26, s. 316; nr 39, s. 208; nr 42, s. 340.

Катажина Талуць

ЧИТАТЕЛЬСКАЯ СТРАСТЬ КСЕНДЗА ЭМИЛЯ ШРАМЕКА

Резюме

Ксендз Эмиль Шрамек принадлежал к числу людей, принимающих деятельное участие в формировании нового культурного облика Силезии в период между первой и второй мировыми войнами. Одной сферой его всесторонней деятельности была научная работа, результатом которой стали многие статьи, труды, а также популярные и научно-популярные книги по истории костела, по фольклору, литературе этого района, искусству, социологии. Именно эти статьи и книги представляют собой источник сведений о литературе и читательских предпочтениях Шрамека.

Эмиль Шрамек превосходно знал польскую художественную литературу, прежде всего литературу эпохи романтизма. Отрывки из произведений Зыгмунта Красинского, Адама Мицкевича, Юлиуша Словацкого часто появляются в текстах ксендза из Катовиц как пример и подтверждение его собственных взглядов, размышлений. Кроме произведений великих польских романтиков, среди его любимых можно найти и произведения его современников. Прежде всего тех писателей, которые сделали Силезию или жителей этого района героями своих произведений. Поэтому не удивляет присутствие Поли Гоявичиньской, Софьи Коссак, Густава Морцинека. Другую группу составляют писатели, принадлежащие к творцам этого района, среди которых следует вспомнить К. Дамрота, Н. Бончика. Шрамек особенно ценил их творчество, так как, по его мнению, оно было точным отражением привязанности к своей «меленькой родине».

Читательская страсть исследователя из Катовиц не ограничивались лишь художественной литературой. Обширные познания он извлекал из многих научных работ по различным вопросам. Он пользовался между прочим работами Александра Брюкнера, Кольмара Грюнгагена, Флориана Знанецкого.

Книга сопровождала всю жизнь ксендза Шрамека, доставляя вдохновение, обогащала знания, утешала – по его словам, она была «приятельницей».

Katarzyna Taluć

PRIEST EMIL SZRAMEK'S READING PASSIONS

Summary

Priest Emil Szramek belonged to a group of persons strongly engaged in the creation of a new cultural image of the interwar Silesia. One of the planes of his activities was scholarly work whose effects were numerous articles and books on the church history, folklore, regional literature, art and sociology. Those articles and books are rich source of knowledge about Szramek's readings and his reading preferences.

Emil Szramek knew Polish literature very well, especially that from the period of Romanticism. Fragments of works by Zygmunt Krasiński, Adam Mickiewicz, Juliusz Słowacki frequently

appear in the priest's texts as exemplifications, confirmations of his own views and ideas. Except the great Polish Romantics among his readings there can be also found his contemporary writers, especially those who made Silesia and its inhabitants protagonists of their books. Thus the presence of Pola Gojawiczyńska, Zofia Kossak, Gustaw Morcinek is not surprising. Another group comprises the regional writers among whom one can mention Konstanty Damrot and Norbert Bonczyk. Szramek found their works particularly valuable because — according to him — they were a reflection of attachment to locality, to the "little fatherland".

The reading passions of the Katowice scholar were not confined to literature. He drew his vast knowledge from numerous academic elaborations undertaking various problems. He made use of, among others, the works of Aleksander Brückner, Colmar Grünhagen, Florian Znaniecki.

Books accompanied priest Szramek throughout his life. They provided inspiration, enriched his knowledge, consoled him — they were, as he himself wrote in one of his articles, his "friends".